

1. Булаховський Л.А. Курс русского литературного языка -К.,1952.-Т.І.
2. Давидова О.Г. Архаїзми та їх стилістичне використання в поезіях Рильського//М.Рильський.-Одеса,1960.
3. Загребельний П.А. Я, Богдан.-К.,1994.
4. Іванчук Р. Орда.-К.,1994.
5. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства.-К.:Одеса,1991
6. Лепкий Б.С. Мазепа: Трилогія.-Львів,1991 -Т.І Мотря
7. Скрипник Л.Г. Особливості мови і стилю української радянської художньо-історичної прози.-К.,1958.
8. Шанский Н.М. Устаревшие слова современного русского литературного языка // Русский язык в школе.-1954.-№3.

О.В.Данильченко, О.В.Книш

Антропоцентричний підхід до мови у спадщині класиків (на матеріалі творчості О.О.Потебні)

Три сфери людської культури — наука, мистецтво і життя — знаходять єдність тільки в особистості, яка злучає їх до своєї єдності.

М.М.Бахтін

Особистість О.О.Потебні є винятковою і своєрідною завдяки неординарності, глибині й творчості. Його наукові пошуки були настільки різносторонніми, що багато з проблем, які цікавили вченого, є актуальними й сьогодні. Ми маємо на увазі зокрема ідеї так званого антропоцентричного підходу, про який багато говорять у сучасній лінгвістиці. "Багато із понять в лінгвістиці, а можливо, й у психології, постануть в іншому світі, якщо відтворити їх у рамках мовлення, яке є мова, що привласнюється людиною, яка говорить, а також, якщо визначити їх у ситуації двосторонньої суб'єктивності, яка тільки й робить можливою мовленнєву комунікацію" [2:300].

О.О.Потебня зазначав, що будь-яка наука базується на спостереженнях і думках, властивих повсякденному життю [8:72]. Антропоцентричний підхід, який знову привернув увагу дослідників, орієнтує саме на таке вивчення найвитонченіших механізмів функціонування мови. Він відштовхується від людини як автора подій. Він демонструє розмікненість лінгвістики, пов'язуючи мову з дійсністю і свідомістю, суспільством, його менталітетом, історією та культурою. Наука робить новий, більш широ-

кий, вагомий оберт, ніж той, на який вказував учений: "В наш час є прикладом взаємодія наук та вибір особами серединних шляхів: мовознавства та фізіології, мовознавства та психології, мовознавства та історії" [8:413].

Синтетичність праць самого О.О.Потебні дає змогу знаходити в них ідеї, які корелюють із актуальними напрямками сучасної лінгвістики. Так, багато важить його влучне висловлення "слово є діло", досить лише порівняти його з назвою лекцій Дж.Оспіна "Слово як дія" [7:22]. Лекції, які містили основні положення теорії мовленнєвих актів, заклали підвалини сучасної лінгвістичної прагматики. Як відомо, головна особливість теорії мовленнєвих актів — розгляд єдиного мовленнєвого акту під знаком досягнення певної мети та вибору мовленнєвих засобів з урахуванням цієї мети. Коло питань, що вивчає прагмалінгвістика, визначається самою комунікативною ситуацією, в якій беруть участь мовець та його співрозмовник — адресант та адресат.

Оминаючи дискусію про предмет лінгвістичної прагматики¹, звернемо увагу на прийняті в цій науці категорії "значення мовця" та "фактор адресата", прообрази яких знаходимо в О.О.Потебні.

В роботі "Мислення і мова" Потебня привертає увагу до значення слова для власне мовця та до сприйняття слухачем [10:113]. "Чим складніше те, що маємо намір сказати, тим виразніша для нас різниця й різночасовість двох моментів мовлення: першого, коли ми обдумуємо й говоримо для себе, й другого — коли говоримо іншим. Та ж різниця, тільки менш відчутна, і в найпростішому слові. Тому можна окремо розглядати: 1) дію мови на самого мовця і 2) дію її на того, хто слухає й розуміє, розуміння. А оскільки елементи слова й словесного твору тотожні, то так само окремо можна розглядати й дію словесного (зокрема поетичного, взагалі художнього) твору на самого автора і на того, хто його розуміє" [9:265]. Інтереси лінгвістичної прагматики, як ми їх визначаємо сьогодні, в роздумах вченого переплітаються з інтересами сьогодинньої психолінгвістики. Справді, "ставлення мовця до того, що і як він говорить — істинність, об'єктивність, відвертість мовлення, його пристосування до соціального середовища та соціального стану слухача, інтерпретація мовлення слухачем; у художньому мовленні — ставлення письменника до дійсності, ставлення до тексту читача" [11:325] — коло питань, що вирішує прагматика, перетинається з психолінгвістичними проблемами — процесами мовленнєвого онтогенезу, кодування та декодування повідомлень, розкриття механізму сприйняття.

"Коли дві особи, що розмовляють однією мовою, розуміють одна одну,

¹ Див., напр., статті Т.В.Булигиної, В.М.Наєр, Ю.С.Степанова [4].

то зміст даного слова в обох різних" [8:263]. Це положення відповідає сучасній семасіологічній ідеї про те, що "лексичне значення є різновид знань про світ і є нелімітованим, оскільки не може бути описане вичерпним набором семантичних компонентів" [12:35].

О.О.Потебня звертав увагу на потребу врахування особистості адресата, тобто на "фактор адресата" (у сучасній термінології): "... наше слово діє на інших. Воно встановлює між замкнутими у собі особистостями зв'язок, не урівнюючи їх змісту, а, так би мовити, "настроюючи їх гармонійно" [9:267]. В цій гармонійній настроєності — один з успіхів комунікації, "максимум" якого сформулював Г.Грайс [3:222-223].

Відповідно до концепції О.О.Потебні мовленнєва діяльність — це акт творчості. Мовленнєва особистість в нього — це особистість творця, в найвищих своїх виявах — влада художня. "Будь-яке слово, хоча б і безглузде, і порожнє, є акт думки, завершення її зусилля; але акти думок — не однакові цінності. І чим важливішою є для кого діяльність думки, тим більше буде він цінувати пошуки необхідного слова" [8:313]. Таке розуміння мовлення як індикатора розвитку особистості завбачило спостереження над варіативністю діапазону компетенції від нижньої її межі до верхньої. Цю варіативність зумовлює еволюція мовної особистості: "Найвищий ступінь мовної самосвідомості особистості — це, напевно, здатність аналізувати своєрідність свого мовленнєвого почерку, пошук мотивів, що реально зумовили принцип уживання мови" [5:28].

Свідоме уживання мови пов'язане із усвідомленням її естетичної цінності. В О.О.Потебні читаємо: "Мова в усьому своєму обсязі і кожне окреме слово відповідають мистецтву" [10:26], яке, на думку автора, справляє "заспокійливу" дію. Сьогодні слушність цієї думки підтверджена психотерапевтичними дослідженнями. Коли ж О.О.Потебня розповідає про бажання художника Крамського звільнитися від образу Христа шляхом написання картини, це проєктується на ідеї психоаналізу, де вербальне оформлення переживання відчужує останнє від особистості мовця.

Багатогранність наукової спадщини О.О.Потебні дозволяє й сьогодні черпати з неї ідеї, пов'язані з різними аспектами та напрямками вивчення мови, стверджуючи положення про те, що класичне — це завжди актуальне.

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.-М.,1986.
2. Бенвенист Э. Общее языкознание.-М.,1974.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение//Новое в зарубежной лингвистике.-М.,1985.-Вып.16. Лингвистическая прагматика.-С.217-237.
4. Известия АН СССР.-Серия литературы и языка.-1981.-Т.40.-№4.
5. Ляпон М.В. Оценочная ситуация и словесное само моделирование//Язык и

личность.-М.,1989.-С.24-34.

6. Наер В.Л. Прагматика текста и ее составные части//Прагматика и стилистика.-М.,1985.-Вып.245.

7. Остин Дж.Л. Слово как действие//Новое в зарубежной лингвистике.-М.,1986.-Вып.17. Теория речевых актов.-С.22-129.

8. Потебня А.А. Эстетика и поэтика.-М.,1976.

9. Потебня О.О. Эстетика і поезика слова.-К.,1985.

10. Потебня А.А. Теоретическая поэтика.-М.,1990.

11. Степанов Ю.С. В поисках прагматики// [4].-С.325-332.

12. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи.-Воронеж,1985.

Т.Б.Гриценко

Контекст як засіб посилення експресії власних назв в романі П.Загребельного "Я,Богдан"

Функціональна багатогранність власних назв (ВН) у художньому творі є загальновідомою. Вона спирається на традиційне сприйняття художнього тексту (звідси — і кожного його структурного елемента) як маркованої, значущої, власне — художнього порівняно з іншими функціональними стилями та "нехудожнім" усним мовленням. ВН, особливо іменування головних персонажів, належать до високочастотних одиниць твору, тому здатні виконувати не лише номінативну, а й текстоорганізуючу, текстотворчу функції: остання щільно переплетена з функцією експресивною. Саме тому добір, перше введення у текст і даліше використання ВН при подальшому розіграванні оповіді є важливими складниками роботи письменника над художнім твором. На це вказують не лише численні лінгвістичні й філологічні дослідження [1], а й принагідні зауваження, есе самих письменників.

Серед проблем ономастики художнього тексту однією з центральних залипається з'ясування прийомів досягнення експресії, виразності ВН різних класів. Помічено, що ВН лише тоді стає художньою деталлю, починає промовляти з волі автора, коли цього свідомо прагне сам письменник, і, використовуючи спеціальні прийоми, поступово домагається цього.

Показовим щодо розноманітності прийомів опрацювання ономастичного матеріалу в художньому тексті є досвід П.Загребельного, реалізований зокрема у своєрідному за манерою письма романі "Я,Богдан" (1983) [2]. Ознайомлення з романом залишає враження значного насичення

тексту ВН. Так, якщо порівняти ономастичні близьких за обсягом кількох різних за тематикою і стилем письма романів, напр., "Правда і кривда" М.Стельмаха, "Прапороносці" О.Гончара, "Я, Богдан" П.Загребельного, то співвідношення між кількістю ВН у цих творах є таким: в романі М.Стельмаха вжиті 142 антропоніми і 50 топонімів; в романі О.Гончара — 143 та 217; в романі П.Загребельного — 885 та 381. Уже зовнішнє зіставлення ономастичних словників цих творів переконує у відчутному насиченні тексту "Я, Богдан" власними назвами; П.Загребельний широко залучає не лише ономастичні, використання яких зумовлене потребою називання дійових осіб та окреслення місця подій, а й вводить до тексту значну кількість назв, які лише створюють загальний ономастичний фон, значно розширюючи коло згадуваних постатей (здебільшого історично вірогідних), місце й час детально описуваних чи принагідно згадуваних подій. Неспинні, інколи незвичні асоціації автора за допомогою ВН набувають контурного окреслення — особистісного, часового, просторового, тим самим визначаючи й замикаючи мисленнєве поле письменника. При цьому у перебіг сюжетної оповіді автор нерідко вплітає принагідні зауваження, роздуми про походження, мотиви виникнення, історичні зміни ВН. Помітна підпорядкованість таких "ономастичних відступів" ідейно-естетичній концепції твору. Така художня спрямованість щодо вживання ВН є свідченням практично невичерпних можливостей експресії ВН у художньому творі. Зрозуміло, що такі можливості мають бути певним чином підкреслені, вияскравлені.

Розглянемо прийоми контекстуальної актуалізації виражальних можливостей ВН у цьому творі. Таких прийомів омані окреслюється кілька типів. Насамперед, це стосується спеціального контексту, спрямованого на підкреслення внутрішньої форми ВН, а відтак — доцільного, невилікового добру оніма. Цей прийом є традиційний в українській, ширше світовій традиції художньої творчості [3], а типи використання іменувань персонажів (т.зв. "промовистих" чи "характеристичних" антропонімів, іменувань-кодів та ін.) нерідко оцінювалися як одна з ознак напруги чи ієсії в літературі [4].

П.Загребельний не відмовляється від надбань традиції доцільного добру й максимально повного використання експресивного потенціалу ВН, саме тому навіть етимологічно прозоре ім'я головного героя автор актуалізує шляхом прямої вказівки на його внутрішню форму, пор.: *навіть ім'я моє справжнє — Зиновій - Зеновій і Теодор — забулося через свою незвичність (власне, вони мають те саме значення в своїй грецькій формі: Зеновій — життя, дароване Зевсом, Теодор — дарований Богом, Богом даний), я сам відсунув його в забуття, бо я — гетьман, Я — Богдан (1:6).*